

УДК 504.002.33:631.147

© 2014

*Калініченко А. В., доктор сільськогосподарських наук,
Писаренко П. В., доктор сільськогосподарських наук,
Мінькова О. Г., аспірант*

(науковий керівник – доктор сільськогосподарських наук А. В. Калініченко)

Полтавська державна аграрна академія

СПЕЦІАЛЬНІ СИРОВИННІ ЗОНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГРАДАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Рецензент – доктор сільськогосподарських наук М. Я. Шевніков

Проаналізовано основну нормативно-правову базу щодо визначення відповідного рівня екологічності аграрних підприємств, розглянуто спеціальні сировинні зони як один із елементів даної градації. Проведено огляд науково-методичних підходів щодо створення, відповідності, функціонування та можливостей формування спеціальних сировинних зон, їх екологічного аудиту і перспектив розвитку. Проведено аналіз підприємств-виробників України, зокрема Полтавської області, що мають статус спеціальних сировинних зон, та обґрунтовано потенціал щодо підвищення рівня екологічності Полтавського регіону.

Ключові слова: спеціальні сировинні зони, агроекологічне обґрунтування, органічне виробництво, екологічність аграрних підприємств.

Постановка проблеми. За оцінкою міжнародних організацій, Україна належить до країн із досить складною екологічною ситуацією, проте однією з умов гарантування достатньої якості і безпечності продукції є зниження рівня можливих негативних впливів промисловості, транспорту, комунального, сільського господарства та інших видів діяльності людини на стан ґрунтів, сировини, отримувану продукцію. Одним із ефективних шляхів забезпечення дієвості цих процесів є визначення спеціальних сировинних зон, що може бути певною гарантією відповідного контролю за станом навколишнього природного середовища і використання безпечних технологій у процесі виробництва [18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження з розробки поняття спеціальних сировинних зон започатковано у 1996 році науковим колективом Інституту агроекології та природокористування. Вперше було визначено агроекологічні вимоги до спеціальних сировинних зон із виробництва сировини і продуктів, призначених для дитячого та дієтичного харчування, а також режимів експлуатації цих зон. Також розроблено методологію і систему норма-

тивних показників для агроекологічного моніторингу та паспортизації сільськогосподарських земель з урахуванням змін, що відбулися в аграрному секторі внаслідок земельної реформи [17].

В останні роки питанням визначення локальної специфіки агровиробництва за агроекологічними критеріями присвячено значну кількість наукових праць. Так, визначенню специфіки окремих територій та оцінці придатності сільськогосподарських угідь і вимогам спеціальних сировинних зон присвячені праці О. Г. Тараріко і О. І. Фурдичка [8], оцінці агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення – О. О. Ракоїд [11], агроекологічному обґрунтуванню створення та експлуатації спеціальних сировинних зон – А. В. Вдовиченко [2], економічному їх обґрунтуванню – В. П. Гордієнко [3]. Зокрема, А. В. Вдовиченко [2] запропонував для комплексної агроекологічної оцінки використовувати інтегральний показник родючості ґрунту з подальшим відповідним ранжуванням ґрунтів, а Н. М. Рідей [14] для формування спеціальних сировинних зон – критерій ґрунтової родючості.

Проведено також цілу низку досліджень у різних регіонах України щодо можливості надання окремим господарствам статусу спеціальних сировинних зон. Так, М. Й. Шевчук, І. М. Мерленко, О. В. Повх проводили аналіз у Волинській, В. П. Гордієнко [3] – у Сумській, В. І. Долженчук [4] – у Рівненській, А. В. Вдовиченко [2] – у Київській областях.

Продовжуються дослідження з опрацювання науково-методичних основ з організації спеціальних сировинних зон на окремих територіях для отримання високоякісної і безпечної сільськогосподарської продукції, відповідно до міжнародних нормативних документів, директив, регламентів та постанов ЄС, з урахуванням вимог системи аналізу ризиків і контролю критичних точок (Hazard Analysis and Critical Control Points – HACCP).

Розроблено науково-методичні підходи до експлуатації такого типу зон та процедуру їх екологічного аудиту, що враховує основні чинники, що можуть негативно впливати на якість сільськогосподарської продукції і стан навколишнього середовища. Опрацьовано методологію визначення відповідності окремих земель сільськогосподарського призначення вимогам, що висуваються до спеціальних сировинних зон [17].

Водночас залишаються не розкритими питання щодо наукового супроводу виробництва плодів, ягід, овочів, м'яса та риби у спеціальних сировинних зонах і механізму відповідного контролю, а також сертифікації продукції, виготовленої з екологічно чистої сировини.

Мета досліджень – аналіз стану реєстрації, сертифікації та розвитку спеціальних сировинних зон в Україні, особливостей їх наукового забезпечення, а також місця в агроекологічній теорії.

Завданням досліджень є систематизація існуючих наукової та законодавчої баз щодо агро-екологічних вимог до створення спеціальних сировинних зон, науково-методичних підходів до їх експлуатації та перспектив розвитку в Україні, зокрема в Полтавській області.

Матеріали і методи досліджень. У дослідженні використано нормативно правові документи (закони, постанови, національні стандарти, накази, патенти, державні реєстри), науково-методичні рекомендації, автореферати дисертацій, монографії та інша наукова література. Для досягнення поставленої мети застосовували теоретичні методи аналізу та синтезу.

Результати досліджень. Для побудови градації щодо рівня екологічності окремих господарств необхідною є відповідна законодавча ба-

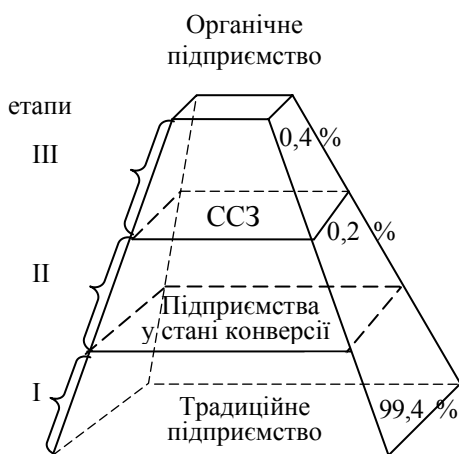
за, що надавала б той чи інший статус аграрному підприємству. На сьогодні в Україні діє Закон № 425-VII «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», прийнятий 3 вересня 2013 року [5], згідно з яким підприємство після сертифікації відповідними організаціями може бути віднесено до Реєстру виробників органічної продукції (сировини). Таке підприємство має найвищий ступінь екологічності залежно від рівня впровадження екологічного господарювання. Градацію екологічності підприємств, статус яких регулюється законодавством України, можна зобразити у вигляді рисунку 1.

Відповідне місце у шкалі займають підприємства, що віднесені до спеціальних сировинних зон України, адже їх мета співпадає з основною метою екологічного (органічного) виробництва сільськогосподарської продукції. Такі підприємства віднесені до Реєстру, який законодавчо підтверджений Постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування» від 03.10.2007 року № 1195 [10].

Згідно з цією Постановою про статус спеціальної сировинної зони, документально підтверджена відповідність виробника умовам виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування [10]. Сам термін «спеціальні сировинні зони (ССЗ)» визначений у Законі України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 року № 142-V як регіони або окремі господарства, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва і тваринництва, придатної для виготовлення дитячого та дієтичного харчування [6].

Автори Н. М. Рідей та В. П. Строкаль пропонують поняття «спеціальні сировинні зони» трактувати як «землі сільськогосподарського призначення, які відповідають вимогам біологічної повноцінності та нормам екологічної безпеки, на яких можна отримати екологічно безпечну продукцію і сировину в сучасних умовах агровиробництва» [14]. Інколи науковці ототожнюють спеціальні сировинні зони з екологічно чистими сировинними зонами, під якими розуміють території землекористування агропідприємств із ґрунтовим покривом, придатним для вирощування високоякісних, біологічно повноцінних урожаїв сільськогосподарських культур [15].

Нормативно-правова база щодо створення та функціонування спеціальних сировинних зон була закладена ще у 1996 році за участю Інсти-

Рис. Градація екологічності аграрних підприємств

туту агроекології і природокористування НААН. Окрім Положення про спеціальні сировинні зони для виробництва сільськогосподарської продукції було розроблено також агроекологічні вимоги до спеціальних зон виробництва сировини і продуктів, призначених для дитячого й дієтичного харчування, режими експлуатації цих зон та методичні рекомендації щодо оцінки придатності сільськогосподарських земель України для створення екологічно чистих сировинних зон і господарства з виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування. Проте до 2005 року статус спеціальної сировинної зони не отримав жоден суб'єкт господарювання.

Робота активізувалася лише після прийняття Закону України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 року № 142-V [6], згідно з яким держава запропонувала стимулювати виробництво дитячого харчування за рахунок розміщення державного замовлення на виробництво сировини; впровадження механізмів здешевлення короткострокових і довгострокових кредитів та пільгового оподаткування для виробників; дотацій вітчизняного виробництва сировини, що застосовується для виробництва дитячого харчування тощо.

Бюджетна дотація за екологічно чисте молоко власного виробництва, продане молокопереробним підприємствам для виготовлення продуктів дитячого харчування на молочній основі, надається сільськогосподарським підприємствам і фізичним особам, що провадять діяльність на території, якій надано статус спеціальної сировинної зони для виробництва сільськогосподарської продукції, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам до виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування, мають відповідний сертифікат якості, здають молоко на молокопереробні підприємства, які виробляють продукти дитячого харчування на молочній основі за 1 тону молока в заліковій вазі [1].

У 2006–2007 роках розроблено нормативні документи та методичні рекомендації щодо регуляції питань, пов'язаних зі створенням, експлуатацією та контролем за використанням спеціальних сировинних зон, такими установами, як Інститут агроекології і природокористування НААН, Міністерство аграрної політики та продовольства України та Асоціація виробників дитячого харчування молочно-консервної та сокової продукції «Укрконсервмолоко».

Важливим документом, призначеним для державних органів виконавчої влади й виробників сировини, що використовується у виготов-

ленні продуктів дитячого та дієтичного харчування, і направленим на встановлення порядку проведення експертизи документації сільськогосподарських підприємств для надання агроекологічного обґрунтування їх відповідності вимогам ССЗ, є «Науково-методичні рекомендації з визначення територій, придатних для створення спеціальних сировинних зон» [8].

Крім того, наукове обґрунтування організації виробництва продукції в спеціальних сировинних зонах забезпечують учені НДІ рослинництва НУБіП України під керівництвом Н. М. Макаренка. Апробація і впровадження наукових розробок здійснюється через дослідні господарства університету, зокрема через ВП НУБіП України «Агрономічна дослідна станція», що також має статус спеціальної сировинної зони.

Створення спеціальних сировинних зон є першим кроком для впровадження органічного землеробства, як вважають науковці Інституту агроекології і природокористування НААН, оскільки в цих зонах діє низка правил, розроблених ІФОАМ: підтримання довгострокової родючості ґрунту, вироблення якісних продуктів харчування з високим вмістом поживних речовин, застосування та розроблення відповідної технології, заснованої на розумінні біологічних систем [8].

Отже, виходячи з цього, аграрні підприємства, які мають статус спеціальних сировинних зон, можна віднести до градації, що визначає середній рівень або вище середнього рівня екологічності.

Агроекологічні вимоги до створення спеціальних сировинних зон, критерії та нормативні показники для агроекологічного моніторингу, а також існуючі науково-методичні підходи до експлуатації спеціальних сировинних зон є наступними [20]:

- обов'язкове розташування на угіддях, які належать до земель сільськогосподарського призначення;

- нормативно обґрунтована віддаленість від промислових підприємств та інших об'єктів, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище, магістральних і регіональних автомобільних доріг, залізниць з інтенсивним рухом транспорту;

- високий рівень родючості ґрунтів та задовільний санітарно-гігієнічний стан ґрунтів;

- відповідність сировини санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування, обов'язковим параметрам безпечності і мінімальним специфікаціям якості, затвердженим центральним органом виконавчої влади з

питань охорони здоров'я;

- відповідність кормів для тварин вимогам щодо безпечності та якості;

- виконання актів законодавства з питань ветеринарної медицини щодо стану здоров'я тварин і санітарно-гігієнічних умов їх утримання;

- наявність документів, що підтверджують реєстрацію виробника сировини у відповідному державному органі ветеринарної медицини.

Крім того, у спеціальній сировинній зоні забороняється [8, 20]: вирощування і використання генетично модифікованих організмів, гормональних та інших препаратів штучного походження, осадів стічних вод, відведення земель для будь-яких державних або громадських сільськогосподарських потреб та будівництво промислових чи інших хімічних об'єктів, що негативно впливають на агрокліматичне й екологічне становище.

Однак на сьогодні відсутні єдині державні санітарні вимоги щодо вмісту цих речовин у сировині й не затверджено методики контролю залишків гормональних та ветеринарних препаратів.

У спеціальній сировинній зоні можуть застосовуватися, за спеціальними технологіями, пестициди та агрохімікати природного походження, перелік яких наведено в державному реєстрі пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні (19 найменувань), що забезпечують виробництво сировини, яка відповідає обов'язковим санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування і фармакологічної сировини [10, 6, 20]. Для отримання аграрним підприємством статусу спеціальних сировинних зон необхідно пройти відповідну процедуру.

Агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення проводить Державна установа «Інститут охорони ґрунтів України»; на обласних рівнях обстеження сільськогосподарських угідь здійснюють філії ДУ «Держґрунтохорона». Лабораторний аналіз виконується на замовлення.

Згідно з діючим законодавством результати агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення використовуються не лише для визначення спеціальних сировинних зон, а також – придатності для ведення органічного землеробства [7].

Для вивчення питання щодо можливості надання виробникові сировини статусу спеціальної сировинної зони при обласних держадміністраціях утворюються відповідні комісії [10].

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України і наказу Міністерства аграрної політики

України № 421 від 05.07.2013 року, Інститут агроєкології і природокористування НААН визнано уповноваженою науково-дослідною установою, що здійснює аналіз матеріалів та підготовку агроєкологічного обґрунтування на відповідність сільськогосподарських угідь виробників сировини статусу спеціальних сировинних зон [17, 18]. Інститут є членом Національної асоціації виробників дитячого харчування, молочно-консервної та сокової продукції «Укрконсервмо-локо» [17].

Агроєкологічна оцінка проводиться за такими критеріями [18], як розташування екологонебезпечних об'єктів, еколого-токсикологічний стан ґрунту, екологічна стійкість ґрунту та ґрунтова родючість.

Узагалі придатність земель сільськогосподарського призначення вимогам спеціальних сировинних зон можна розглядати на декількох рівнях: на рівні конкретного підприємства або на регіональному рівні.

Належність сільськогосподарських угідь до категорії придатності (П) визначається шляхом встановлення відповідності обстеженої площі вимогам спеціальних сировинних зон і розраховується за формулою [2]:

$$P = \frac{S_n \times 100 \%}{S}, \quad (1)$$

де: S_n – площа угідь з показником родючості відповідно до певного рівня придатності, га; S – загальна обстежена площа угідь, га.

Сільськогосподарські угіддя відносять до конкретної категорії придатності за умови переважання ґрунтів із певним рівнем родючості більше, ніж 50 % від загальної площі [2].

Для урахування усіх показників родючості ґрунту використовують інтегральний показник родючості ґрунту, який визначається методом експертних оцінок. Спочатку встановлюють пріоритетний ряд щодо впливу окремих показників на загальний рівень родючості ґрунту та екологічну стійкість сільськогосподарських угідь: гумус > рН > P₂O₅ > K₂O. Визначають ваговий внесок кожного показника в межах столбальної оціночної шкали: гумус – 55 балів, рН – 20, P₂O₅ – 15, K₂O – 10 балів. Визначену кількість балів, яка в сумі складає 100, приймають як еталонну, що відповідає оптимальному стану ґрунтів і надає можливість віднести їх до категорії «придатні». У визначенні інших категорій керуються загальноприйнятими вимогами до екологічного нормування: від оптимуму на 10 % – задовільний стан (категорія «обмежено придатні»), на 25 % – незадовільний стан (категорія «непридатні»).

Так, використовують наступне ранжування ґрунтів щодо придатності спеціальних сировинних зон за інтегральним показником родючості: придатні складають більше 80 балів; обмежено придатні – від 80 до 50; а непридатні мають менше 50 балів [2].

Для об'єктивнішої характеристики екологічної ситуації в регіоні необхідно провести оцінку можливих джерел антропогенного впливу, до яких відносяться промислові підприємства, електростанції, полігони промислових і будівельних відходів, сміттєзвалища, пункти зберігання пестицидів, небезпечних та радіоактивних відходів, магістральні й регіональні автомобільні шляхи та інші екологічно небезпечні об'єкти. Усі ці об'єкти потрібно нанести на картосхему позамаштабними знаками [2].

Існує й дещо інший підхід щодо придатності та відповідності вимогам спеціальних сировинних зон. Оцінка агроекологічного стану ґрунтів відбувається за інтегрованим показником, який об'єднує три групи агрегованих показників: екологічну стійкість, рівень родючості та санітарно-гігієнічний стан ґрунтів [4].

Алгоритм розрахунку індексу придатності сільськогосподарських угідь вимогам спеціальних сировинних зон передбачає такі рівні агрегування показників: базових в агреговані, агрегованих в інтегровані. Розрахунок індексу придатності сільськогосподарських угідь спеціальних сировинних зон виконують за формулою [4]:

$$I_{CC3} = \sqrt[3]{Y_1 \cdot Y_2 \cdot Y_3}, \quad (2)$$

де Y_1, Y_2, Y_3 – агреговані показники відповідно до екологічної стійкості, рівня родючості, санітарно-гігієнічного стану ґрунтів.

Приведення базових показників різних типів до нормованого виду проводять для позитивних та негативних показників відповідно за формулами:

$$X = \frac{N_i - N_{(\min)}}{N_{(\max)} - N_{(\min)}} \quad \text{та} \\ X = \frac{N_{(\max)} - N_i}{N_{(\max)} - N_{(\min)}}. \quad (3)$$

При цьому за максимальні $N_{(\max)}$ позитивні та $N_{(\min)}$ негативні необхідно використовувати нормативи, встановлені у методичних рекомендаціях під загальною редакцією О. І. Фурдичка.

Агрегування показників на всіх рівнях необхідно здійснювати з використанням середньозважених геометричних оцінок.

На основі отриманих розрахунків використовують наступне ранжування ґрунтів щодо придатності та відповідності вимогам спеціальних сировинних зон за інтегрованим показником: придатні складають більше 0,8; обмежено придатні – від 0,8 до 0,4; непридатні – менше 0,4 [4].

Економічну доцільність створення спеціальних сировинних зон можна визначити за формулою [3]:

$$\sum_{i=1}^n (Y_{ek(i)} \times S_{ek(i)} \times C_{ek(i)}) - C_{ek(i)} \geq Z_{ek(kan)} \times r, \quad (4)$$

де: $Y_{ek(i)}$ – середня врожайність i -тої сільськогосподарської культури, вирощеної в екологічно чистих умовах в межах спеціальних сировинних зон;

$S_{ek(i)}$ – площа земельної ділянки, зайнята i -тою сільськогосподарською культурою;

$C_{ek(i)}$ – ринкова ціна реалізації i -тої екологічно чистої сільськогосподарської продукції;

$C_{ek(i)}$ – повна собівартість вирощування та реалізації i -тої сільськогосподарської культури в екологічно чистих умовах;

n – кількість видів сільськогосподарських культур, що вирощуються у спеціальних сировинних зонах.

$Z_{ek(kan)}$ – сукупні капітальні витрати, пов'язані зі створенням та функціонуванням спеціальних сировинних зон;

r – банківська облікова ставка.

Придатність земель сільськогосподарського призначення конкретного аграрного підприємства згідно з вимогами спеціальних сировинних зон визначають відповідно до критеріїв і нормативів, визначених у ДСТУ 7244:2011. Залежно від значень показників землі сільськогосподарського призначення поділяють на три класи придатності [20]:

– придатні – землі сільськогосподарського призначення, агроекологічний стан яких не перешкоджає одержанню високоякісної сировини для виробництва продуктів дитячого й дієтичного харчування;

– обмежено придатні – землі сільськогосподарського призначення, агрохімічні показники ґрунтової родючості й показники санітарно-гігієнічного стану ґрунту яких дають можливість одержати високоякісну сировину для виробництва продуктів дитячого й дієтичного харчування лише деяких сільськогосподарських культур, найстійкіших до впливу токсичних речовин;

– непридатні – землі сільськогосподарського

призначення, на яких неможливо одержати сировину, придатну для виробництва продуктів дитячого й дієтичного харчування.

До спеціальних сировинних зон відносять сільськогосподарські угіддя, які належать до класу придатних або обмежено придатних.

Якщо за будь-яким показником (окрім показників щільності забруднення радіонуклідами, вмісту рухомих форм важких металів та залишкових кількостей пестицидів) понад половину площі господарства оцінюється як придатна та обмежено придатна для виробництва сировини для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування, то за цим показником господарство можна вважати таким, що відповідає вимогам спеціальних сировинних зон. Якщо вміст важких металів, залишків пестицидів, щільність забруднення ґрунту радіонуклідами перевищує допустимі значення, то поле або земельна ділянка не можуть використовуватися для виробництва сировини для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування [8].

Для оцінки придатності проводять також аналіз агрохімікатів та пестицидів, вказуючи їх назви та перелік, культури, на яких вони застосовуються, назву діючої речовини, призначення пестицидів (інсектицид, гербіцид, фунгіцид тощо) та клас токсичності за санітарно-гігієнічними показниками.

У разі виявлення недоліків господарювання, наслідком яких стала невідповідність ґрунтів вимогам спеціальних сировинних зон за деякими показниками, надаються рекомендації щодо їх усунення [8], в іншому випадку – рекомендації про можливість надання підприємству статусу спеціальної сировинної зони для виробництва дитячого та дієтичного харчування, до яких додається таблиця оцінки придатності всіх полів господарства.

Державний контроль за цільовим використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, яким надано статус спеціальних сировинних зон, здійснює центральний орган із питань земельних ресурсів; за додержанням вимог законодавства про їх охорону – центральний орган із питань охорони навколишнього середовища; моніторинг родючості ґрунтів, агрохімічну паспортизацію земель та контроль за дотриманням технології виробництва у них сировини для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування – центральний орган із питань аграрної політики [8].

Для перевірки відповідності підприємствами дотримання вимог до спеціальних сировинних

зон в Україні здійснюється екологічний аудит.

Крім того, у сільськогосподарському підприємстві, яке має статус спеціальної сировинної зони, згідно зі ст. 8 «Вимоги до сировини, призначеної для виробництва дитячого харчування» Закону України «Про дитяче харчування» [6], забороняється будівництво промислових та хімічних об'єктів, а також будь-якої іншої діяльності, яка за висновком державної екологічної експертизи може призвести до погіршення стану довкілля.

Правильно організована експлуатація спеціальних сировинних зон гарантує найбільш повне використання агробіологічного потенціалу території, виключає вплив промисловості і транспорту на якість продукції, забезпечує збереження природних ресурсів (у першу чергу ґрунтів), що в комплексі дає можливість вести землеробство на високому рівні й у достатньо тривалий час [3].

Однак для розвитку спеціальних сировинних зон та виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування необхідно розробити науковий супровід і провести відповідні роботи зі створення спеціальних сировинних зон для отримання плодово-ягідних, овочевих продуктів, фіточаїв, виробництва м'ясних та рибних продуктів дитячого харчування. Також потребують розробки механізми контролю за дотриманням вимог у разі експлуатації спеціальних сировинних зон, які передбачають створення нормативно-правових засад цієї процедури і визначення уповноважених органів контролю [18].

Проаналізувавши науково-методичні підходи до створення спеціальних сировинних зон можемо стверджувати, що вони є основою для організації більш екологічного виробництва продукції, а саме – органічного.

За результатами проведених досліджень встановлено, що сільськогосподарські угіддя господарств, яким надано статус спеціальних сировинних зон, за більшістю агроекологічних показників відповідають вимогам ведення органічного виробництва. Науковці Інституту агроєкології та природокористування НААН вважають, що за умов виконання їх рекомендацій, наданих керівництву господарств, застосування органічних агротехнологій, правил органічного виробництва, на території спеціальних сировинних зон можливий розвиток органічного виробництва [16].

Отже, перехід від підприємств, які мають статус спеціальної сировинної зони, до органічних підприємств є останнім етапом досягнення найвищого ступеня екологічності аграрного підприємства (див. рис.).

Упродовж 2006–2012 років 102 сільськогосподарським підприємствам 15-ти областей України загальною площею 328,475 тис. га надана Інститутом агроєкології та природокористування агроєкологічно обґрунтована міжливість отримання статусу ССЗ [16]. Проведений аналіз свідчить, що 43,9 % земель сільськогосподарського призначення, що мають статус спеціальних сировинних зон, зосереджені в Полтавській області й лише 0,4 %, 0,9 % та 1,0 % – у Хмельницькій, Херсонській та Івано-Франківській областях відповідно.

Станом на 24 січня 2013 року [13] налічується 77 підприємств, які віднесені до загального реєстру ССЗ України. Найбільша кількість їх зосереджена в Полтавській області (32 суб'єкти), Вінницькій (9 суб'єктів), Дніпропетровській (7 суб'єктів) та Київській (7 суб'єктів). Лише по одному суб'єкту господарської діяльності, що мають відповідний статус, знаходяться в Херсонській, Рівненській та Хмельницькій областях.

Крім того, в Житомирській області та АР Крим виробництвом сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, аграрні підприємства на сьогодні не займаються. У 2013 році порівняно з 2012 роком 9 суб'єктів господарської діяльності з Житомирської (3), Полтавської (3), Київської (2) та Черкаської (1) не отримали статус ССЗ, натомість 7 суб'єктів із Київської (2), Чернігівської (2), Рівненської (1) та Полтавської (2) занесені до новоствореного реєстру. Тобто, за останній рік кількість виробників сировини знизилася на 2,5 %.

Згідно із затвердженою державною, цільовою, соціальною програмою розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки [9] кількість сировинних зон до 2016 року має досягти 80 виробників.

Усі сільськогосподарські підприємства займаються лише виробництвом продукції тваринного походження (екологічно чисте молоко), і лише Спільне сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю «Науково-виробнича фірма «Насіння-сервіс» Херсонської області – виробництвом продукції рослинництва, а саме: пшениці, ячменю, гороху, соняшнику, сої, овочів, плодів (кісточкові, зерняткові) культур, винограду, ягідників.

Варто зазначити, що серед вітчизняної органічної продукції найбільшу частку складають зерно пшениці, гречка, горох, соняшник.

Із сертифікованих господарств на частку виробників продукції тваринництва припадає близько 10 %, що обумовлено більш жорсткими ви-

могами, ніж до продукції рослинництва.

3-поміж загальної кількості сільськогосподарських підприємств України, згідно з офіційною статистикою 2012 року, лише 0,39 % (164 оператори [22]) складають виробники органічної продукції та 0,19 % (79 виробників [12]) – підприємства, що мають статус спеціальних сировинних зон (див. рис.).

Оскільки офіційної статистики в органічному сільському господарстві станом на 2013 рік наразі не сформовано, можемо скористатися прогнозованими даними, згідно з якими очікується 170 операторів органічного виробництва [19]. Враховуючи, що кількість суб'єктів господарської діяльності аграрного виробництва зросла на 8,5 % [21], можна стверджувати, що кількість операторів органічного виробництва сягає близько 0,37 %, а виробників у спеціальних сировинних зонах – 0,17 % [13], що свідчить про зниження виробництва екологічно чистої сировини та продукції у нашій країні.

Не зважаючи, що наявність у Полтавському регіоні органічних підприємств станом на 2013 рік налічується лише 2 (1,8 % від загальної кількості по Україні) [19], кількість підприємств, які мають статус спеціальної сировинної зони, становить 32 (41,6 %). Отже, Полтавщина має значний потенціал до підвищення рівня екологічності підприємств.

Враховуючи нестабільну економічну ситуацію в країні на етапі входження в європейський простір і маючи надію на децентралізацію влади, за якої ефективність ведення підприємницької діяльності почне відбиватися на соціально-економічному розвитку регіону, екологічно-спрямований аграрний сектор економіки займе найвагомішу нішу в інвестиційній привабливості для донорів нашого майбутнього.

Висновок. На основі проведеного аналізу встановлено, що на сьогодні на правовому рівні можна виділити два типи господарств, які мають відповідний ступінь екологічності, – органічні підприємства та підприємства, що мають статус спеціальних сировинних зон.

Враховуючи наявність спеціальних сировинних зон у Полтавському регіоні, можна стверджувати про високий його рівень екологічності, але, не зважаючи на пріоритетність програм розвитку екологічного виробництва в Україні, кількість виробників за останній рік знизилася, що є негативною тенденцією в цьому напрямі.

Тому правове урегулювання аграрного виробництва із законодавчою базою ЄС є одним із першочергових завдань у підвищенні екологічності господарств.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базова аналітична записка «Аналіз аграрної політики щодо формування сприятливого режиму оподаткування і державних дотацій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aau.org.ua/miznarodna-spivpraca/proekt-ac-asu/napram-3/bazovana-notatka-podatki/dotacy>.
2. *Вдовиченко А. В.* Агроекологічне обґрунтування створення та експлуатації спеціальних сировинних зон : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 03.00.16 «Екологія» / А. В. Вдовиченко. – К., 2008. – 20 с.
3. *Гордієнко В. П.* Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / В. П. Гордієнко. – Суми, 2010. – 20 с.
4. *Долженчук В. І.* Агроекологічний стан ґрунтового покриву Рівненської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 03.00.16 «Екологія» / В. І. Долженчук. – Житомир, 2011. – 20 с.
5. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 03.09.2013 року №425-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
6. Закон України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 року №142-V (редакція від 05.12.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/142-16>.
7. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки» від 11.10.2011 №536 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>.
8. Науково-методичні рекомендації з визначення територій, придатних для створення спеціальних сировинних зон : [за ред. академіка НААН О. І. Фурдичка / 2-е вид., доп.] – К., 2012. – 44 с.
9. Постанова КМ України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки» від 15.08.2011 р. № 870 (редакція від 02.11.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/870-2011-%D0%BF>.
10. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування» від 03.10.2007 р. №1195 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1195-2007-п>.
11. *Ракоїд О. О.* Агроекологічна оцінка земель сільськогосподарського призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 03.00.16 «Екологія» / О. О. Ракоїд. – К., 2007. – 21 с.
12. Реєстр спеціальних сировинних зон станом на 10 липня 2012 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minapk.kiev.ua/page/?13574>.
13. Реєстр спеціальних сировинних зон станом на 24 січня 2013 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/4025>.
14. *Рідей Н. М.* Формування спеціальних сировинних зон за критеріями ґрунтової родючості / Н. М. Рідей, В. П. Строкаль // Біоресурси і природокористування. – 2010. – Том 2, №1–2. – С. 55–64.
15. *Созінов О. О.* Оцінка придатності сільськогосподарських земель України для створення екологічно чистих сировинних зон і господарств по виробництву продуктів дитячого і дієтичного харчування : [Методичні рекомендації] / О. О. Созінов, М. В. Козлов та ін. – К., 1998. – 58 с.
16. *Фурдичко О. І.* Наукові засади розвитку органічного виробництва в спеціальних сировинних зонах України / О. І. Фурдичко, М. І. Майстренко // Агроекологічний журнал. – 2013. – №2. – С. 7–12.
17. *Фурдичко О. І.* Інститут агроекології і природокористування НААН – 20 років науково-організаційної діяльності / О. І. Фурдичко // Агроекологічний журнал. – 2012. – №2. – С. 5–12.
18. *Фурдичко О. І.* Розвиток спеціальних сировинних зон та виробництво продуктів дитячого харчування вітчизняними виробниками – національний пріоритет / О. І. Фурдичко : матеріали VIII Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Екологічно чисте виробництво – основа підвищення якості продукції на товарних ринках України»]. – К., 2013. – С. 144–155.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. РОСЛИННИЦТВО

---

19. Чайка Т. О. Розвиток виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України : монографія / Т. О. Чайка ; під заг. ред. д-ра економ. наук, проф. Н. М. Сіренко. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. – 319 с.

20. Якість ґрунту. Спеціальні сировинні зони. Загальні вимоги : ДСТУ 7244:2011. – [Чинний від 2012.01.01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2011. – 16 с. – (Національний стандарт України).

21. <http://ukrstat.gov.ua>.

22. <http://www.organic-world.net>.